

סימן ז

מהות שקיעה ראשונה ושניה

מהלך מחודש שדעת רבינו תם כדעת הגאונים
יש שהבינו את שיטת רבינו תם באופן מחודש ונבדורות האחרונים ביררו כן כמה לומדים והאריכו למעניתם להוכיח

כן⁴⁵⁴, והיא: כי שקיעת גוף החמה תחת האופק - כאשר אינה נראית בשום מקום - זו היא סוף שקיעת החמה, ואז כבר מתחיל בין השמשות גם לפי שיטת רבינו תם; ואילו תחלת

454. הג"ר דוד שפירא - 'שו"ת בני ציון' (טז), 'שו"ת דבר יהושע' (חלק ב, עה), הג"ר משה קוסובר - 'מעגלי צדק', הג"ר יונה מרצבך 'קונטרס עלה יונה' (עמוד סז), הג"ר פנחס איתן מירושלים 'קונטרס הערב שמש', הג"ר יצחק ברדא - 'שו"ת יצחק ירנן', הג"ר אלי' ברוך קעפעטש מירושלים - 'אורות וזמנים', והג"ר משה מרדכי קארף שליט"א במאמרו שנדפס בספר שבת לישראל (מדור רבותינו). [שיטה זו הובאה כבר בספר דברי חנה להגאון הקדוש מקאלשיטן זצ"ל, ובספר אור מאיר להג"ר מאיר פונא (פרק ד, ב), ושניהם דחו שיטה זו מכל וכל].

למרות שגם כל אלו אין דעתם שוה לגמרי, דכל אחד יש לו התחלת וסוף שקיעה משלו, בכל זאת הצד השווה שביניהם שלפי שיטת רבינו תם אין הנשפים שוים, וזמן צאת הכוכבים אינו ד' מיל אחר שקיעת החמה - כמו עלות השחר ד' מיל לפני הנץ החמה.

גם הג"ר זאב הלוי אלעשקער מבראד - 'תידושי וכללות הרז"ה' (ג) כתב: "יש הוכחה מגולה שגם רבינו תם מסכים לדעת הגאונים", והביאו את דבריו הלומדים הנ"ל; אולם באמת דברי הרז"ה לא קרבו לדבריהם כלל, שהוא כותב דתחלת שקיעת החמה של רבינו תם הוא כשמתחיל הנקודה הראשונה של גלגל החמה לשקוע תחת האופק, וסוף שקיעה היא כשגומרת החמה לשקוע, וכל זה לוקח שיעור ג' מיל ורביע, ובאמת מהלך זה בשיטת רבינו תם הוא הרבה יותר מסתבר, דאמנם יש כאן תחלת שקיעה וסוף שקיעה, ובודאי אם היה אפשר לפרש כן בכוונת רבינו תם היו מפרשים כן, אך למעשה החוש מכחיש מהלך זה דמהתחלת שקיעת גלגל החמה עד גמר שקיעתה הוא 3 דקות בלבד ולא ג' מיל ורביע, ואם כן אי אפשר לפרש כן בכוונת רבינו תם, אבל אין להביא מדבריו ראיה לדברי הלומדים הנ"ל כלל, שהרי כמו שהוא כותב שגמר שקיעת גלגל החמה הוא שקיעת החמה לדעת רבינו תם - כמו"כ הוא כותב גם שהתחלת שקיעת גלגל החמה הוא התחלת שקיעה לדעת רבינו תם, והרי לזה אין הלומדים הנ"ל מודים, כיון שאין זה תואם למציאות - ואם כן אין מזה ראיה לשיטתם.

שוב מצאתי שהג"ר אריה ליב עפשטיין בעל הפרדס - 'קונטרס הראיות' (דף יט, ב) כתב כשיטה הנ"ל: "וא"כ ע"כ בין השמשות מתחיל משנראה השמש בראש ההרים דוגמת הר הכרמל, וא"כ גם עכשיו אנו רואין במגדלים ובירניות גדולים שיהיה גובהם כמעט כהר הכרמל שהרי שיעורו של ר' נתניה הוא רק תצי מיל... ומהתחלת בין השמשות עד צאת הכוכבים לא הוי ע"פ דינא כי אם תלתא רבעי מילא, וא"כ ע"כ מה שאמרו משקיעת החמה עד צאת הכוכבים הוא ה' מיליז לרבנז האמוראי או לר' יהודה התנא ד' מיליז - היינו ע"כ משעדייז השמש נראה

בירורים - סימן ז: מהות שקיעה ראשונה ושניה / שלה

שקיעת החמה [שמאז מתחיל שיעור ד' מיל עד צאת הכוכבים] היא בשעה מוקדמת יותר, ומה שאותה שעה נקראת התחלת שקיעת החמה, אף על פי שהחמה עדיין מאירה וזורחת בארץ, הוא מכיון שקרני השמש מתחילים להיעלם מן האופק באותה שעה, ולכן מתחיל אור החמה להיחלש ולהכבות עד שקיעת גוף החמה - שהוא גמר וסוף שקיעת החמה, והתחלת בין השמשות לכולי עלמא.

הסיבה שמחמתה פירשו כן בשיטת רבינו תם, היא צירוף של כמה לשונות בראשונים שהביאו את שיטת רבינו תם והגדירו את סוף שקיעת החמה - כשעה שהחמה נעלמת מן העולם, [והוא בשקיעת גוף החמה], וכן

בתקפו על הארץ, ואף שקראה ר"ת תחלת השקיעה ההכרח לא יגונה שאעפ"כ נראית היא, ואעפ"כ נקרא תחלת השקיעה....".

אולם היות שכל הוכחתו לרעיון זה בנוי על מהלך רש"י בסוגיא (שבת לה, א) דהרוצה לידע שיעורו של ר' נתמיה קאי על זמן "לילה" לר' נתמיה, וכבר הקשו התוס' על דברי רש"י, דע"כ הסימן הוא על התחלת בין השמשות ולא על גמר בין השמשות, וכן מבואר להדיא בירושלמי שאדם עומד בראש הר הכרמל ורואה את שקיעת השמש ואח"כ כשיורד לים וטובל "חזקה ביום טביל", ולפי מהלך זה מוכרח מסוגיא זו ששקיעת גוף השמש [גם מראש הר הכרמל] עדיין אינה בין השמשות, אלא עדיין ודאי יום כשיעור שיש לרדת את כל ההר וגם לטבול בשעה שעדיין ודאי יום, ופשוט, [והוא עצמו (שם דף כ, ב) הרגיש בקושי זה, אך כתב שבכל זאת כדי ליישב את דעת הלבוש ביאר כן לפי שיטת רש"י שם, דלא כהתוספות].

455. ב'תוספות הרי"ד' (שבת לד, ב): "...ונראה לי לתרץ: שאף על פי ששקעה חמה מן העין, עדיין אורה שולט בעולם, שעדיין לא נעלמה מן העולם כולו, שאילו היה עולה אדם על ההרים עדיין היה יכול לראותה, ומפני זה שולט עדיין אורה בעולם... ומתחילת שקיעתה שתיעלם מן העין ועד שתיגמר שקיעתה להתכסות תחת הארץ הוא שיעור חמשה מילין. ומאי דאמר התם: משקיעת החמה עד צאת הכוכבים ה' מילים - מתפרש מתחלת שקיעתה, שהתחילה להתעלם מן העין, ומאי דאמרינן הכא משתשקע חמה - מתפרש משתגמור שקיעתה....". מדבריו קיימת משמעות כלשהי, שהבין את הדברים באופן אחר קצת, דכאשר גוף השמש כבר מתכסה לגמרי מן הארץ - זהו סוף שקיעה והתחלת בין השמשות. [אם כי

א"ת 1234567

יתכן לדחות שסבר כשיטת רבינו תם הפשוטה, שהרי כתב שאחר ששקע החמה מן העין "עדיין אורה שולט בעולם", ומשמע שלא נשאר ממנה כי אם "אור" ולא רואים אותה, וכן ממה שכתב "ומתחילת שקיעתה - שתיעלם מן העין", וכן בסוף דבריו הוא כותב: "וכדברי מצאתי שתירץ גם רבינו תם בספר הישר, אלא שהוא תירץ לפי חכמי ישראל שאומרים כי החמה הולכת בלילה אחרי הכיפה למעלה מן הרקיע, ואני תירצתי כפי חכמי אומות העולם שאומרים שהחמה מהלכת בלילה ותחת הארץ והוא העיקר כדאמרינן התם בפרק מי שהיה טמא, רצ"ע].

ב'ספר הבתים' על הרמב"ם (בית מנוחה עמוד רדע): "הר"ש כתב מתחלת שקיעת החמה, ור' יעקב כתב מסוף שקיעת החמה, לביאור ר' יעקב כל זמן שהחמה נראית הוא יום ברור; ומשמע מדבריו כשיטה הנ"ל. נאך יש לדחות, שכוונתו היא שגם לדעת רבינו תם וסייעתו יש חילוק בין קודם שקיעת גוף החמה לבין אחר שקיעת גוף החמה, כמו שנתבאר לעיל (סימן ג), ולזה כוונתו שלפני שקיעת החמה יום ברור הוא לכל דבר, ואילו אחר שקיעת החמה כבר מתחילים דיני לילה לגבי דברים מסויימים].

ב'שו"ת מהר"ת אור זרוע' (קפו): "משתשקע החמה הוי בין השמשות, ופירש רבינו תם זצ"ל מסוף שקיעה, ונראה לי דכשאיין החמה נראית יותר בראשי ההרים הוי סוף שקיעה, מדאמר פרק במה מדליקין רבי נחמיה אומר כדי שיהלך משתשקע החמה חצי מיל, פירוש זה הוי שיעור אורך בין השמשות. אמר רבי חנינא הרוצה לידע שיעורו של ר' נחמיה יניח חמה בראש הכרמל וירד ויטבול בים ויעלה וזהו שיעורו של ר' נחמיה, ופי' התוספות לא שירד הטובל מראש הכרמל, אלא הוא עומד על שפת הים ורואה חמה בראש הכרמל ומשירד ויטבול ויעלה הוי לילה אלמא דכשאיין החמה נראית בראש הכרמל הוי סוף שקיעה".

אולם אפשר לדחות שכוונתו כאשר אין זהרורי החמה נראים בראש ההרים, ולא גוף החמה, ונמצא כשיטת רבינו תם, [כן כתב ב'אורות חיים' (פרק ט, ו), וכן איתא ב'מגן אבות' (להגר"מ בנט, שבת דף לה, א) שהכוונה על זהרורי חמה שנראה בסוף שקיעה, ואם כן הוא כשיטת רבינו תם].

באופן נוסף ביאר דבריו ב'ישראל והזמנים' (חלק ב פרק א סימן ב, עמוד תשפו): "ולפי כל האמור למעלה, צריך לומר דמה שכתב ב'שו"ת מהר"ת או"ז' דסוף שקיעה דקאמר רבינו תם הוא כשאיין החמה נראית יותר על ראשי ההרים עיי"ב, דהיינו שיש זמן לאחר שקיעת גוף השמש מן הארץ שעדיין היה השמש נראית בראשי ההרים, ועזק"א דכל זמן שעדיין החמה נראית בראשי ההרים אי אפשר להיות סוף השקיעה, אלא הוא איזה שעה לאחריו, אבל אין כוונתו שהוא תיכף ומיד לאחריו...".

ב'בינה לעתים' שב'דברות יעקב' (מאמר א פרק י עמוד רפא): "אולם חזיתי בתשובת מהר"ת אור זרוע... ואען ואומר מאתר עלות דאין שתר להאי פירושא כלל ועיקר בדברי ר"ת ישתקע ולא יאמר, אשר על כן על כרחין אית לן למימר חדא מגו תרי או דנימא דמהר"ת אור זרוע פליג עליה דר"ת והכי קאמר פר"ת מסוף שקיעה, אך לי נראה דסוף שקיעה דקאמר בפ' ב"מ היינו כאשר שקעה ונעלמה מהעין; או כלך למימר דמהר"ת או"ז לא ראה דברי ר"ת אשר בנה דבריו... והתם ליכא לפרושי כלל ועיקר דסוף השקיעה היינו משעת כניסת החמה לעובי הרקיע, והיינו כד נכסית מהעין כאשר כתיבנא לעיל, אלא ראה או שמע דר"ת קאמר דבה"ש הוא אחר סוף שקיעה, ותו לא מידי, ועל דא קאמר דסוף השקיעה היינו כאשר אינה נראית...".

והנה גם מדברי המאירי (שבת דף לד, ב) משמע בפשטות כשיטה זו, שהוא כותב: "משתשקע החמה - סוף שקיעתה, ר"ל שנכנסה כולה... ומה שאמרו בפסחים משקיעת החמה עד צאת הכוכבים ארבעת מילין פירושה מתחלת שקיעתה, כשמתחלת ליכנס והיא נראית עדין מעט מעט עד שתכנס כולה...", [וראה בשו"ת בני ציון (סימן טז) שבנה על דברי המאירי אלו את שיטתו בביאור שיטת רבינו תם]. גם בהמשך דבריו של המאירי (שם) אנו רואים שסבר שזמן התחלת בין השמשות

כדעת הגאונים, אולם כיון שבראשונים ^{אוצר החכמה} הנ"ל מבואר גם ש"התחלת השקיעה" היא בשעת התחלת גוף החמה להיות ^{אוצר החכמה} נעלם, והרי זה ברור שמשך כל שקיעת גוף החמה הוא דקות בודדות בלבד ^{אוצר החכמה} 456 - אם כן לא הרויחו כלום במהלך זה;

הוא בשקיעת גוף השמש: "ומעתה מה שאמרו כוכב אחד יום שנים בין השמשות שלשה לילה... יראה שאינה הלכה, ותמהני על גדולי הפוסקים שהביאוהו, שהרי חמה שקעה ואין כוכב נראה, ואפשר שלא הביאוה אלא לשלשה לילה"; ומדבריו אלו משמע בבירור שלא סבר כשיטת רבינו תם, כי אחרת, מדוע הוא מתמה "שהרי חמה שקעה ואין כוכב נראה".

וב'אבן האזל' (הלכות קריאת שמע פרק א, אות ב-ד) כתב שמשמע מדברי המאירי שסבר דלא כרבינו תם, אך הוא רצה להעמיס את שיטתו בדברי רבינו תם [כמו שמשמע מדבריו כפי שיבואר לפנינו], ואין זה נכון, כמו שכתב: "ולכן נראה דרוצה המאירי להעמיס שיטתו בשיטת רבינו תם, אבל המעיין בדברי רבינו תם והרמב"ן והרשב"א ^{אוצר החכמה} יראה דאי אפשר בשום אופן לכיון זה בדבריהם".

אולם ראה ב'בעקבי הצאן' (חלק ד סימן ח אות ב) שבכתב יד המאירי אשר בספריית אוקספורד - לא נמצאו כלל תיבות אלו: והיא נראית עדיין מעט מעט, ולפי זה כל עיקר הדיוק בטעות יסודו.

וראה ב'שו"ת דברי יציב' (ק) שמבאר בשיטת המאירי שסבר כשיטת רבינו תם, ומה שהקשה שחמה שקעה ואין כוכב נראה, נראה מזה שכך היתה המציאות במקומו, שגם אחר שיעור ג' מיל ורבע אחר שקיעת החמה לא ראו כוכבים. [אך קשה לומר כן, שהרי המאירי גר בין צרפת לספרד, ושם אין מציאות כזו בשום תקופה בשנה, שלא יראו כוכב אחד זמן רב כל כך אחר שקיעת גוף החמה].

וראה עוד את דברי המאירי (ברכות כו, ב): "שמי"א שעות פחות רביע חמה מתחלת להשתקע, ואינה נראית לרוב בני אדם, אבל קודם לכן אין שם סרך לילה"; ומבואר שכשיעור שעה ורביע לפני צאת הכוכבים כבר אין החמה נראית לרוב בני אדם, ולכן יש בזה סרך לילה, ואי אפשר לומר כן אלא אם סבר כשיטת רבינו תם שצאת הכוכבים הוא ד' מיל אחר שקיעת החמה, וא"כ סמוך לשקיעת החמה הוא שעה ורביע קודם הלילה, ואז אין השמש נראית לרוב בני אדם, [אבל שעה ורביע קודם לזמן צאת הכוכבים לשיטת הגאונים אי אפשר לומר שחמה מתחלת להשתקע ואינה נראית לרוב בני אדם; מלבד אם נאמר שהיא כבר נסתרת על ידי הרים וכתים ואילנות וכדומה, והכוונה שאינה נראית להרבה בני אדם, ולא דוקא ל"רוב בני אדם; וצ"ע].

וכן מבואר מדברי המאירי (ברכות דף ב, א) שכתב: "ופירשו הערב שמש הגמור שכלה אורו מכל וכל ונראו הכוכבים", ומשמע שזמן צאת הכוכבים הוא בהסתלקות כל האור מן הרקיע, ורק אז קובעים הכוכבים שהוא לילה, והוא כשיטת רבינו תם.

היוצא מדברינו: בפשטות ממשמעות דברי ג' ראשונים משמע כשיטה המיוחדת בשיטת רבינו תם, והם: התוספות הרי"ד, מהר"ח אור זרוע, וספר הבתים, [ואולי גם המאירי], למרות שיש לדחוק ולפרש בדבריהם כשיטת רבינו תם הפשוטה, [אולם אין מזה שום גילוי על דעת שאר הראשונים, מכיון שיש הוכחות ברורות ששאר הראשונים לא ביארו כן בשיטת רבינו תם, וכפי שיבואר בהמשך].

456. כמו שרואים במציאות [והתוכנים כבר חישבו את זה במדויק לכל יום בשנה בכל מקום; והוא זמן קצר ביותר], וכן כתב המנחת כהן, וב'שו"ת מהר"ם אלשקר' (צו) כתב שזה אורך 40 "רגעים" [=שניות]: "...משהתחיל להכנס עגולת השמש באופק. עד שתכנס כולה ולא ישאר

אלא ודאי שכוונתם היא כשיטת ר"ת הפשוטה⁴⁵⁷; ולכן נביא בעז"ה כמה הוכחות מדברי הראשונים ומכמה גדולי אחרונים שמפיהם אנו חיים, שסברו בבירור ששיטת רבינו תם הוא כמו שידוע ולא כחידוש הלומדים הנ"ל.

א. דעת הראשונים כביאור שקיעה ראשונה ושניה

מדברי הראשונים שהביאו את שיטת רבינו תם, אנו רואים בבירור שגם אחר שקיעת גוף החמה כולה כשיעור ג' מיל ורבע עדיין יום גמור הוא, כמו שיתבאר:

א. רבי אליעזר ממיץ - 'יראים' (סימן קב) כתב:

נראה לי דמהלך ה' מילין קודם דאות הכוכבים לחוץ, פירוש כשיצאו כל הכוכבים הוי לילה מדאורייתא.

ומהלך ה' מיל קודם צאת כל הכוכבים הוא בודאי הזמן המדויק

של שקיעת גוף החמה, נדכולי עלמא מודים שגמר הנשף הוא כשעה ומחצה אחר שקיעת החמה, ואז נראים כל הכוכבים כולם]. ובהלכות יום הכפורים (סימן תכ) הוא מביא את שיטת רבינו תם וכותב: משתשקע החמה - פירוש מסוף שקיעת החמה, וכמה מאותו זמן עד צאת הכוכבים, אמר רבה אמר רב יהודה אמר שמואל: ג' חלקי מיל, ולאז היינו שקיעת החמה דתניא בפסחים פרק מי שהיה טמא, משקיעת החמה עד צאת הכוכבים מהלך ה' מילין, דההוא פירושא מתחילת שקיעת החמה, פירוש זה של שקיעת החמה - זה פירוש רבינו יעקב זצ"ל...

יוצא מדבריו מפורש שסוף שקיעת החמה הוא זמן רב אחר שקיעת גוף החמה, דאם לא כן מדוע כתב דלאז היינו שקיעת החמה דמסכת פסחים, הלא הוא כתב לעיל ששקיעת החמה

ממנה כלום, וזהו הנקרא סוף השקיעה, וכבר כתבנו דשיעור מתחילה זו ועד סופה ארבעים רגעים...".

457. תדע, שהרי גם התוספות רי"ד (שבת לד, ב) שכתב בהדיא ששקיעה ראשונה היא כ'שקעה חמה מן העין, ורק 'אורה' שולט בעולם, בכל זאת כתב גם כן מתחלת שקיעתה 'שהתחילה להתעלם מן העין'; כמו שהוא כותב: "ונראה לי לתרץ, שאף על פי ששקעה חמה מן העין, עדיין אורה שולט בעולם, שעדיין לא נעלמה מן העולם כולו... ומתחילת שקיעתה - שתיעלם מן העין ועד שתיגמר שקיעתה להתכסות תחת הארץ... מתחלת שקיעתה שהתחילה להתעלם מן העין... ומי שדר באמצע הכדור שהוא גבוה, אף על פי שנעלמה החמה מעיניו, לא יעלם אורה מן הכדור עד שתהלך כל שיפועו של כדור ותיכנס תחתיו, ומפני זה מושך אורה אחר שנעלמה מן העין הרבה כשיעור ה' מיל...", ורואים מזה דאף הראשונים שכתבו הלשון שמתחילה להתעלם מן העין - בכל זאת התכוונו לשעה שגוף השמש נעלמת מן העולם.

בירורים - סימן ז: מהות שקיעה ראשונה ושניה / שלט

כלשון הזה העתיק השולחן ערוך
(אורח חיים רסא, ב), וכן כתבו בשו"ע
הרב והרבה פוסקים (שם), ובשום אופן
אי אפשר לומר על שעה שהוא ג' מיל
ורבע לפני שקיעת גוף החמה שבאותה
שעה אין השמש נראית על הארץ,
שהרי היא נראית לארץ ולדרים עליה.

וכן יוצא מדברי הרמב"ן (בתורת
האדם שם) שכתב:

*עביה של רקיע, בשחר נידון
כיום, ובערבית נמי מקצת עביו
של רקיע נדון כיום, שהרי אינו
בין השמשות עד תחלת סוף
שקיעת החמה.*

הרי שבאותו זמן שבשחרית הוא
ודאי יום - בערב יש מקצת ממנו שהוא
ודאי יום, דהיינו עד סוף שקיעת
החמה, אבל לפי דעת הלומדים הנ"ל
נמצא שהזמן של עובי הרקיע שבשחר
הוא יום דהיינו מעלות השחר עד
הזריחה - בערב אין בו כלל יום, דמיד
משקיעת גוף החמה מתחיל בין
השמשות, אלא ודאי דגם אחר שקיעת
החמה, שהוא דומה ללפני זריחת
השמש - הוא ודאי יום עד סוף שקיעת
החמה.

כן יוצא מדבריו (במסכת פסחים נד,
ב) שכתב:

*ואמרו שם בירושלמי: א"ר
חונא נלפינה מדרך ארץ, שרי
מלכא נפק, אף על גב דלא נפק
אמרי דנפק, שרי עלל לא אמרי
דעל עד שעתא דיעול. ומשום*

דמסכת פסחים היא שקיעת גוף החמה
[שממנה עד צאת הכוכבים הוא ה' מיל], ואם
כן גם סוף שקיעת החמה של רבינו
תם הוא באותה שעה, ואם כן הם
שקיעה אחת, ואדרבה איפכא הוה ליה
לומר דלאו היינו צאת הכוכבים
דמסכת פסחים, דבמס' פסחים מדובר
על צאת הכוכבים שהוא ה' מיל אחר
שקיעת החמה, ובמס' שבת מדובר על
צאת הכוכבים שהוא ג' רבעי מיל אחר
שקיעת החמה, אלא ודאי שהם צאת
הכוכבים אחד, ורק שקיעת החמה
שונה.

ב. בתוספות הרא"ש (ברכות ב, א)
הביא את דברי הרשב"ם לבאר את
דברי הגמרא שם:

*ופירש רשב"ם: ממאי דהאי
ובא השמש וטהר ביאת שמשו
הוא, שנשקע כל השמש ברקיע
לגמרי, ומאי וטהר טהר יומא,
דהיינו צאת הכוכבים, דילמא
ביאת אורו הוא, כלומר תחלת
שקיעתו של שמש - שנכנס
הגלגל ברקיע, ואור השמש
כהה, ועדיין יש שהות חמשת
מילין עד שיהא כלו נכנס
ברקיע...*

ג. הרמב"ן - 'תורת האדם' (שער
האבל ענין אבילות ישנה, אות קה) כותב:

*וזמן תוספת זה הוא מתחלת
השקיעה שאין השמש נראית
על הארץ עד זמן בין
השמשות...*

חכמי הכוכבים, וזה, כי היום
אצלם מעת הראות השמש על
הארץ עד הסתרו, ויתר הזמן
הוא אצלם לילה, אבל אצל
התורה איננו כן, כי היום אצל
כל הזמן אשר תאיר הארץ
באורו בסיבת השמש, גם
כאשר לא יהיה על האופק...
ה. רבינו ירוחם - 'תולדות אדם'
(נתיב יב חלק א) כותב:

שקיעה ראשונה היא ההיא
דפסחים, והיא משתשקע החמה
בעובי הרקיע ונסתלקה
זריחתה מעל הארץ, והיא
הולכת עובי הרקיע כשיעור
ארבע מילין, והשקיעה
דאמרינן הכא בשבת היא סוף
השקיעה, כשמתחלת לצאת
מעובי הרקיע ומהלכת מאחורי
הכיפה, ואז פני מזרח
מאדימים... ולא שייך לומר
הלשון 'נסתלקה זריחתה מן
הארץ' כשיעור ג' מיל ורביע קודם
שקיעת גוף החמה.

וכן משמע ממה שכתב (שם):
ואנו יש לנו להחמיר, ואסור
לעשות מלאכה מתחלת שקיעת
החמה, כדאמר רבה לבני
מחוזא: לדידכו דלא קים לכו
בשיעורא דרבנן, בעוד שיש
חמה בראשי הדקלים הדליקו
הנר...

ולפי הדעה הנ"ל לא קרב זמן
התחלת שקיעת החמה לזמן של

הכי בתחילת יציאת גלגל
החמה הוא יום, ובתחילת
כניסתו אינו עדיין לילה ולא
בין השמשות, וזו דאיה גמורה
למה שכתבנו ופירשנו.

הרי שבעת יציאת גלגל החמה מן
העולם, והעלמותה מן האופק - עדיין
אינו לילה וגם לא בין השמשות, ונדלג
כדעת האחרונים הנ"ל שבעת העלמת השמש
מן האופק הוא כבר בין השמשות לדעת רבינו
[תם].

ד. הר"ן במסכת שבת (טו, א בדפי
הרי"ף) כתב:

כבר פירשתי למעלה, שאף
לאחר שנסתלק השמש מעל
הארץ הוא יום גמור, כשיעור
שלשה מילין ורביע, ואותו זמן
הוא ראוי לתוספת, ואם רצה
מוסיף כולו מחול על הקדש,
ואם לא רצה להוסיף ממנו אלא
מקצתו רשאי...

הרי שלדעת הר"ן אף אחר
הסתלקות גוף השמש מעל הארץ
עדיין יום גמור הוא לשיטת רבינו תם.

וביותר גילה לנו הר"ן ביאר נרחב
ומפורש ביותר בביאור זמן צאת
הכוכבים לפי שיטת רבינו תם ולפי
סוגיא דפסחים, וז"ל הר"ן בפירושו
עה"ת (בראשית א יד; הובא גם ב'תולדות
יצחק' - קארו, פרשת בראשית, ובאברבנאל
שם):

...כי היום והלילה אצל התורה
לא יוגבלו כמו שהגבילום

דמאז הוא מתחיל להיאדם, שהרי אז אינו מתחיל להיאדם.

ז. גם בדברי הריטב"א (שבת לז, ב) מבואר כן, שכתב:

... שאין בין השמשות מתחיל אלא לאחר שלשת מילין ורביע מיל שאין החמה נראית בארץ... הרי שרק אחר שאין השמש נראית בארץ הוא התחלת שקיעת החמה, כמו שנתבאר לעיל מדברי הרמב"ן בתורת האדם.

וכן מפורש בדברי הריטב"א (תענית כו, ב), שכתב כן:

... ששמע מינה, דנעילת שער שמים הוא ביום, והיינו קודם בין השמשות שהיא סוף השקיעה... אלמא תפלת נעילה סמוך לשקיעת החמה, כלומר סוף השקיעה, שאף הוא ראוי לתפלת המנחה, ואין להקדים אותה קודם תחלת השקיעה בעוד שהשמש בעולם...

ח. כן דעת הרשב"א (שבת לז, ב ד"ה ואזר) שכתב:

והיינו נמי דאמדינן לקמן: אמר להו רבא לשמעיה, אתון דלא קים לכו בשיעורא דרבנן, אדאיכא שמשא כריש דיקלי

אדשמשא אריש דיקלא, שהרי כאשר השמש אריש דיקלי כבר קרוב מאד לזמן סוף שקיעת החמה [לפי דעתם] דהיינו שקיעת גוף השמש, אבל אין זה נקרא התחלת שקיעת החמה, [שהרי הרבינו ירוחם התכוון להתחלת שקיעת החמה שמבואר בדברי רבינו תם, שהוא כשיעור ג' מיל ורבע לפי סוף השקיעה], אלא ודאי שהתחלת שקיעת החמה היינו כאשר אין השמש על הארץ, וסוף השקיעה הוא ג' מיל ורבע אחרי זה.

ו. רבינו תם ב'ספר הישר' כותב, שאחר התחלת שקיעת החמה [דהיינו שקיעת החמה שבמסכת פסחים] כבר פני מערב מאדימין:

... ולא תימא משעה שרוצה חמה ליכנס ברקיע, דמאז הוא מתחיל להיאדם, אלא משתשקע החמה שכבר נכנסה ברקיע, ועברה בעביו של רקיע, והוא עדיין כנגד החלון...

וכל מי שרואה את המציאות ישפוט בצדק שבשעת ג' מיל ורבע לפני שקיעת גוף החמה מן האופק - עדיין אין פני מערב מאדימין כלל⁴⁵⁸, וכל האדמימות מתחילה רק סמוך מאד לשקיעת גוף החמה מן הארץ, ואם הוא התכוון לשקיעה זו אי אפשר לומר

458. כמו שכתב הג"ר מאיר פוזנא ב'קובץ אור ישראל' (גליון כה, תשרי תשס"ב): "והנה ממה שכתב 'ולא תימא משעה שרוצה החמה לכנוס ברקיע, דמיד מתחיל להאדים...' - מוכח דמיירי משקיעה האסטרנומית, דאז שפיר מתחיל להאדים, מה שאין כן, בכמו שעה מקודם לזה דלא ניכר שום השתנות בשמש. לא בכחו ולא באורו. כי לא ניכר אז שום צד אדמימות כלל".

אדליקו שרגא, דאלמא למאן
דקים ליה בשיעורא דרבנן אף
על פי דליכא שמש אפילו
כדיש דיקלא, אלא דנסתלקה
זריחתה מן הארץ לגמרי,
אפילו הכי תלינן שרגא, דאכתי
יממא הוא, ולזה הפירוש
הסכים הרמב"ן.

היוצא מדבריו, דלפי שיטת רבינו
תם, גם אחר שנסתלקה זריחתה מן
הארץ לגמרי - עדיין יום גמור הוא,
והאיך ניתן לומר כשעה לפני שקיעת
החמה שכבר נסתלקה זריחתה מן
הארץ לגמרי.

ועוד דקושיית הרשב"א על שיטת
רבינו תם - אין לה מקום כלל אם נאמר
כשיטת האחרונים הנ"ל בביאור שיטת
רבינו תם, שכך הקשה הרשב"א
(בסוגיא דבין השמשות) על שיטת רבינו
תם מהא דמבואר בירושלמי ריש
ברכות:

כמה דתימא ערבית נראו ג'
כוכבים אף על פי שהחמה
נתונה באמצע הרקיע - פירוש
באמצע עובי הרקיע, ויימר אף
בשחרית כן, פירוש אף על פי
שהתחילה החמה לצאת ועדיין
הוא בעובי הרקיע, ומפני מה
אמרו מעלות השחר הוה יום,
עכ"ל הירושלמי, והקשה מכך על
שיטת רבינו תם הסובר שבאמת
דין הנשפים שווים, וזה דלא כמו
שמבואר מדברי ר' חנינא.

ואם נכונים דברי האחרונים הנ"ל
מאי קושיא מדברי הירושלמי, דלמא
אין הכי נמי, שגם לפי שיטת רבינו תם
אין הנשפים שווים, דעובי הרקיע
בבוקר הוא מעלות השחר שהוא ד'
מיל לפני הנץ החמה, אבל עובי הרקיע
שבערב - לפי דעתם נגמרת ג' רבעי
מיל אחר שקיעת החמה, נמצא
שבאמת אין הנשפים שווים גם לשיטת
רבינו תם ואם כן אין שום קושיא
מדברי הירושלמי. ומזה שהרשב"א
ראה בירושלמי קושיא על שיטת רבינו
תם, הרי שלא היה לו אפילו ספק
ליישב את שיטת רבינו תם באופן
שכתבו האחרונים הנ"ל, דאם היה
מקום לתרץ כן לא היה יכול להקשות
על שיטת רבינו תם מן הירושלמי
דאולי באמת אינם שווים. [נפשוט שאין
לנו לחשוב שיכולים לפרש דברי רבינו תם
באופן יותר טוב מהרשב"א, שהיה קרוב לדורו
של רבינו תם, וידע היטב מה היתה כוונתו].

כן מוכרח גם מדברי הרשב"א
בתחלת מסכת ברכות (דף ב, א ד"ה
והקשו בתוס'): דהא ודאי לרבי יהודה,
אף על פי שאינו מתפלל תפלת
המנחה מפלג המנחה ואילך - לא
מפני שהוא לילה קאמר... ותדע לך
שהרי עדיין השמש על הארץ כדי
מהלך שתות המיל, והיאך הוא
לילה... ופלג המנחה קודם ליציאת
הכוכבים מהלך ארבעת מילין
ושתות..., מבואר מדבריו שאחר פלג
המנחה נראית השמש על הארץ עוד
כשיעור שתות המיל בלבד. ומשם

ואילך עד צאת הכוכבים יש כשיעור ד' מילין.

⁴⁵⁸

ט. כן דעת המאירי בתחלת מסכת ברכות שכתב: **דלא הוי צאת הכוכבים עד שכלה האור מכל וכל**, ו"כלות האור" הוא רק בגמר הנשף דהיינו אחר שיעור ד' מיל משקיעת החמה [שדומה למצב של עלות השחר].

עוד מבואר כן מדברי המאירי במסכת ברכות (דף כו, ב) שכתב:

שמי"א שעות פחות רביע ולמעלה חמה מתחלת להשתקע ואינה נראית לרוב בני אדם אבל קודם לכן אין שם סרך לילה כלל.

⁴⁵⁹

מדבריו אלו יוצא שכשיעור שעה ורבע לפני צאת הכוכבים, דהיינו לפני התחלת הלילה - כבר אין החמה נראית לרוב בני אדם, ולכן יש בזה סרך לילה,

י. וכן מבואר בדברי התוספות רי"ד (שבת לד, ב) שכתב:

459. אולם, כפי שכבר כתבנו (הערה 247) משמעות דברי המאירי דלא כשיטת רבינו תם הפשוטה, אלא הוא בעצמו הבין שבין השמשות מתחילה בשעת העלמת גוף השמש מן הארץ; ולפי זה נצטרך לומר דמה שהוא כותב ששעה ורביע קודם בין השמשות כבר אין החמה נראית לרוב בני האדם, היינו שאינה נראית להרבה בני אדם [והרבה פעמים מצאנו שכתוב 'רוב' והכוונה ל'הרבה'], מחמת הבתים והאילנות המסתירים אותה סמוך לשקיעתה.

אבל כ"ק אדמו"ר ר' יעקב לייזער - 'קונטרס בין השמשות' (הג"ה טז-יז) הביא מ"ש"ת בני ציון' שכתב כנ"ל, וכן הוא מפרש את דברי הראשונים שכתבו שמתחלת שקיעת החמה עדיין ודאי יום כשיעור ג' מיל ורביע - שהכוונה היא לזמן שהחמה נסתרת מעיני רוב בני אדם, והוא שעה ורביע קודם שקיעת גוף החמה, וכך כתב בקונטרס הנ"ל להפריך את דבריו: "מעודי לא ראיתי דברי בורות כאלו, שמה שכתוב בכל הראשונים שאין השמש נראית על הארץ הטעם הוא מפני שהבתים הגבוהים מפסיקין לראות החמה, ולדבריו יושבי כפרים ועיירות קטנות שאין שם בתים גבוהים יהיו אסורים להתפלל מעריב מזמן פלג המנחה, ובקצת רחובות בניו יורק אשר הבתים גבוהים כשלושים עליות יהיה מותר להתפלל שם ערבית אפילו באמצע היום. ואולי כוונתו שאפשר שרוב העולם דרים בעיירות גדולות ואיתא בש"ס דעולם נידון אחר רובו, והנה אנחנו היום בעיירות גדולות ולא ראינו שום חילוק בין אם הוא שעה ומחצה או רק שעה אחת לפני שקיעת החמה, כי מי שהולך בשוק או בבית וחלונותיו למערב - רואה החמה אפילו כשהוא

הלילה...

הרי שכאשר אין השמש נראה ברקיע עדיין אינו בין השמשות לשיטת רבינו תם, אלא השקיעה הוא ביאת אורו הסמוך ללילה, דהיינו הסמוך לגמר החושך שהוא ד' מיל אחר שקיעת גוף החמה, דלפי דעת האחרונים הנ"ל היה לו לומר דמשתשקע החמה לאו כאשר השמש בצד מערב אלא כאשר אינו נראה ברקיע, או כאשר גמרה לשקוע, ומדוע הצטרך להוסיף ביאת אורו הסמוך ללילה, אם לא שהשקיעה הוא ג' מיל ורבע אחר שקיעת גוף החמה.

יב. כן דעת הר"י, כמו שכתבו התוספות (שבת לה, א ד"ה תרי):

אבל תימה לד"י: דכמאי פליגי, דהא ודאי משעת צאת הכוכבים הוי לילה, כדפירשתי. ויש לומר דאמרינן לקמן לא גדולים הנראים כיום ולא קטנים כו' אלא בינונים, והשתא פליגי, דלר' יהודה מספקא ליה בכל הכוכבים הנראים משקיעת החמה עד שהכסיף העליון, אם הם בינונים אם לאו...

ואם נאמר שכוונתם לתחלת שקיעת החמה, דהיינו שקיעת גוף החמה - אי אפשר להבין את דברי

ונראה לי לתרץ שאף על פי ששקעה חמה מן העין עדיין אורה שולט בעולם... ומתחילת שקיעתה שתיצלם מן העין ועד שתיגמר שקיעתה להתכסות תחת הארץ - הוא שיעור חמשה מילין, ומאי דאמר התם משקיעת החמה עד צאת הכוכבים ה' מילים מתפרש מתחלת שקיעתה שהתחילה להתעלם מן העין... ומי שדר באמצע הכדור שהוא גבוה, אע"פ שנעלמה החמה מעיניו - לא יעלם אורה מן הכדור, עד שתהלך כל שיפועו של כדור ותיכנס תחתיו, ומפני זה מושך אורה אחר שנעלמה מן העין, הרבה, כשיעור ה' מיל... יא. כן יוצא מפורש מדברי 'ספר העיטור' (שער ג הלכות מילה דף נא, ב) שכתב:

ופירש הר"ר שמעון בשם הר"ר יעקב: משתשקע החמה לאו בין השמשות הוא שאינו נראה ברקיע, דהא משתשקע החמה עד צאת הכוכבים ד' מילין, ובין השמשות לא הוה אלא ג' חלקי מיל, אלא משתשקע החמה דהיינו ביאת אורו סמוך ללילה, שאף על פי ששקעה החמה יש שהות מעט עד

רק שעה לפני השקיעה... עכשיו תדע ותבין שכל מה שכתוב כאן בעניני בין השמשות הכל הבל ורעות רות...".

ומשתשקע החמה פירוש מסוף שקיעה, וכמה מאותו זמן עד צאת הכוכבים א"ר יהודה אמר שמואל ג' רבעי מיל, ולא היינו שקיעת החמה דתניא בפסחים משקיעת החמה ועד צאת הכוכבים מהלך ד' מילין, דהתם הוי פירוש מתחילת שקיעת החמה, כדפירוש רבינו יעקב..., ונמצא דעתו כשיטת רבינו תם, והביא כן בשמו.

וכתב עוד (בלא תעשה, רנו):

אין הטמאין אוכלים בתרומתן עד שיעריב שמשן ויצאו שלשה כוכבים בינונים, וזה העת כמו שליש שעה אחר שקיעת החמה, שנאמר ובא השמש וטהר ואחר יאכל מן הקדשים עד שיטהר הרקיע מן האור, כדמפרש בתחילת מסכת ברכות.

הרי שזמן צאת הכוכבים לפי שיטת רבינו תם הוא הזמן שנטהר הרקיע מן האור, וטהרת הרקיע מן האור הוא רק כאשר לא נשאר שום אור ברקיע, וזה פשוט שבתוך ד' מיל אחר שקיעת גוף החמה מן האופק עדיין יש מן האור ברקיע⁴⁶⁰.

ב. יסוד שיטת רבינו תם וד' מיל גמר הנשף א. וכן היא מסברא, ששקיעת

הר"י, דאיזה כוכבים נראים מיד אחר שקיעת החמה, שעליהם אומר הר"י שעל כל הכוכבים האלה נסתפק ר' יהודה אם הם בינונים אם לא, הלא כל אלו שסברו כשיטת הגאונים פירשו דאף על פי שאין הכוכבים הבינונים נראים עד שיעור ג' רבעי מיל אחר שקיעת החמה - בכל זאת ספק לילה הוא גם לפני ראית הכוכבים, אבל התוספות שכתבו שכבר נראים הרבה כוכבים אחר שקיעת החמה שעל כל הכוכבים האלה נסתפק ר' יהודה אם הם בינונים אם לא - מוכרח דמיירי אחר שקיעת אור החמה, כפשטות דברי רבינו תם.

ועוד, דלפי דעה זו האיך אפשר דר' נחמיה סבר שאחר חצי מיל משקיעת החמה הוא כבר ודאי לילה, דהיינו שהוא נסתפק רק על הכוכבים הנראים עד שעה הנ"ל, ואחר חצי מיל כבר ברור שיצאו הכוכבים הבינונים, [כמו שפירש הר"י שבוה נחלקו התנאים], הלא אותה שעה רחוק מזמן יציאת הכוכבים הבינונים.

יג. כן כתב ה'ארחות חיים' (הלכות יום הכפורים): זמן תוספות יום הכפורים שמוסיפין מחול על הקודש - הוא משעת שקיעת החמה, שאינה זורחת בארץ...

יד. כן דעת הסמ"ג, שהרי כתב (בעשין, לב):

460. כמו בעלות השחר שכבר יש מן האור ברקיע, והוא גם כן ד' מיל לפני הנץ החמה, ומציאות של שני הנשפים שוים הם. כידוע. וראה עוד להלן (סימן ח) שנוכח ענין זה בהרחבה

מיל, הוי אומר שנשף הבוקר [שהוא מעלות השחר עד הנץ החמה] ונשף הערב [שהוא משקיעת החמה עד צאת הכוכבים] שניהם הם כאשר השמש הוא בעובי הרקיע, ואם כן כיון שבבוקר עובי הרקיע הוא הזמן שבין עלות השחר להנץ החמה, דהיינו מהתחלת צאת האור עד ראית גוף החמה, כן בערב ברור שעובי הרקיע הוא זמן דומה לכך, דהיינו משעה שאין רואים את השמש עד השעה שהאור נעלם לגמרי⁴⁶¹, והאיך נאמר שעובי הרקיע בבוקר אינו דומה לעובי הרקיע שבערב, הלא אין עובי הרקיע משתנה מן הבוקר עד הערב, [וראה עוד לקמן מה שהוכחנו מדברי הרמב"ן שביאר כן].

ג. כמו כן מבואר בדברי הר"ן (על התורה) שכבר הבאנו לעיל, שבנוי על ביאור סוגיא דפסחים, והבין בפשטות שעלות השחר וצאת הכוכבים הם מצב שוה, כמו שכתב:

וההיקש מחייב אף על פי שלא הוזכר זה בדברי חז"ל, כי כאשר הראות הכוכבים יגביל תחילת הלילה על המספר ועל השיעור המוגבל המוזכר

החמה הוא בהתחלת הנשף הטבעי, דהיינו העלמת השמש מן שלפני זה לא מצאנו ולא שמענו מעולם הגדרה של שקיעת החמה.

ותדע שהרי המנחת כהן (מאמר א, ה) הקשה בעוז על שיטת היראים הסובר שבין השמשות מתחיל ג' רבעי מיל לפני שקיעת החמה, דהאיך אפשר להגדיר את המצב ההיא כשקיעת החמה, דאף על פי שמשמשקע משמע הקדמה, כמו שכתב היראים, מכל מקום אין זה יכול להיות לפני המציאות של שקיעת החמה, וכיון שכן הרי ברור שכשיעור ג' מיל ורבע לפני שקיעת החמה לא עלה על דעת הראשונים לקרות אותו שקיעת החמה.

ב. ובאמת הרי פשוט שכל היסוד של שיטת רבינו תם בנוי באופן שאי אפשר לפרש אחרת, דהלא שיטת רבינו תם בנויה על סוגית הגמרא במסכת פסחים (צד, ב), שמבואר שם שעובי הרקיע הוא כשיעור ד' מיל, והגמרא יליף זאת ממה שרואים שמעלות השחר עד הנץ החמה, וכן משקיעת החמה עד צאת הכוכבים הוא ד' מיל, נמצא עוביו של רקיע הוא ד'

בעז"ה מפי עדי ראייה שראו שהוא כן. וגם הגר"א - ראש החולקים על רבינו תם - מודה לכך, כמו שכתב בביאורו לסימן רסא.

461. ולכן ב'שו"ת מנחת יצחק' (חלק ד, נג) הבין בוודאות שלדעת המנחת כהן שזמן צאת הכוכבים משתנה ויכול להיות מוקדם משיעור ד' מיל - גם עלות השחר משתנה לפי זה, וזמן עלות השחר מופלג מהנץ החמה כשיעור שיש משקיעת החמה עד צאת הכוכבים, כי לדעת רבינו תם תמיד שני הנשפים שווים בשיעורם. [ואמנם בדברי המנחת כהן (מאמר א, ב; משמע ג"כ שסבר שעלות השחר מופלג מנץ החמה כמו צאת הכוכבים משקיעת החמה)].

מיל אחר שקיעת החמה, נואילו לדבריהם גם אז עדיין הרקיע מאיר].

ה. ואמנם כן מבואר בדברי רוב הראשונים שפירשו את הסוגיא דבין השמשות (שבת לד, ב), שכתבו ש"הכסף" - פירושו השחר, עוד כתבו דפני מזרח היינו מערב, דהיינו שלילה דר' יהודה הוא רק בהשחרת המערב לגמרי [עליון ותחתון], והוא המצב של גמר הנשף כולו, כאשר לא ניכר אורו של יום על פני הרקיע כולו, דומיא דלפני עלות השחר, שהכל משחר בשוה, וכמו עלות השחר שהוא ד' מיל לפני הנץ החמה⁴⁶², ולפני זה אין מצב של השחר כל הרקיע בשוה - אם כן ה"ה צאת הכוכבים שאינו לפני השחרת כל הרקיע בשוה - ד' מיל אחר שקיעת החמה.

ו. ועוד, הרי דעת רוב הראשונים הוא שי"ב שעות [זמניות] של היום מחשבים מעלות השחר עד צאת הכוכבים, נולא מזריחת השמש עד שקיעתה], ואם צאת הכוכבים לפי שיטתם אינו ד' מיל אחר שקיעת גוף החמה, א"כ חצות היום לא יהיה בנקודה האמצעית [בין זריחת השמש לבין שקיעתה], כי עלות השחר הוא ד' מיל קודם הנץ החמה, וצאת הכוכבים הוא פחות מד' מיל אחר שקיעת החמה, נמצא חצות היום מוקדם מן הנקודה האמצעית של השמש, והלא מבואר

בדבריהם, כן ההיקש הסתדר
על אותו המספר והשיעור
בעצמו יגביל תחילת היום,
והוא אז עליית עמוד השחר, כי
הסיבה בשתי ההתחלות אחת
בעצמה, והיא התחלת עת
הראות אור השמש, והתחלת
עת העדרו..., והרי עלות השחר הוא גם כן ד' מיל לפני הנץ החמה, ולא רק ג' רבעי מיל בלבד, וה"ה צאת הכוכבים אחר שקיעת החמה.

ד. לפי דעת הלומדים הנ"ל, נשצאת הכוכבים לרבינו תם הוא ג' רבעי מיל אחר שקיעת החמה] האיך נפרש את הסוגיא דתחלת מסכת ברכות (ב, א) דמבואר שם ד"ובא השמש וטהר" קאי על טיהור האור מן הרקיע, ומבואר בגמרא דהיינו בצאת הכוכבים, ונמצא שצאת הכוכבים הוא במצב של טיהור האור מן הרקיע, דהיינו שאין ברקיע שום אור כל עיקר, ומצב זה הוא רק ד' מיל אחר שקיעת החמה, דלפני זה הוא המצב של אחר עלות השחר - שגם אז יש קצת אור ברקיע, נדאם לא כן עדיין לא היה עלות השחר], ובין אם נאמר שמדברי הראשונים הנ"ל יש ראיה לשיטת רבינו תם לענין דינא, ובין אם נדחה שאין זה נוגע לדינא, אבל על כל פנים הגדרת צאת הכוכבים של מסכת פסחים - הוא בודאי במצב של טהרת הרקיע מן האור לגמרי, ד'

462. ראה סימן ח. ועוד כמה מקומות בספרנו. ששני הנשפים שווים הם בשיעורם במציאות.

בגמרא שבחצות היום "חמה בראש כל שמא יבואו בני אדם [שלא ראו את דברי אדם]", דהיינו שהיא הנקודה הראשונים ויבינו מדבריהם שמותר האמצעית.

ג. דעת גדולי האחרונים בביאור שיטת רבינו תם
א. המחבר פוסק בשו"ע (סימן רסא סעיף ב) כשיטת רבינו תם, וכותב שמשעה שאין השמש נראית על הארץ עד זמן בין השמשות הוא כשיעור ג' מיל ורביע, וכן כתבו שם רוב רובם של הפוסקים, ואיך לא חשו

ב. כן מבואר מדבריו הברורים של ה'שלטי גבורים' (שבת לד, ב) שלאחר שהביא את שיטת רבינו תם, הוסיף וכתב כן: ויש מפרשים דבין

463. ראה מה שכתב כ"ק אדמו"ר רבי יעקב לייזער בקונטרסו 'בין השמשות' (הג"ה יג): "והנה זה הפירוש הוא דברי הבל ממש, אי כפירושו איך לא חשו כל הראשונים והשו"ע בהלכות שבת מכללם לפרש הדבר ששקיעת החמה דכאן היינו שקיעת קרני השמש בכדי שלא יבואו חלילה לעשות מלאכה בערב שבת אחר שקיעת החמה...".

וכ"כ הג"ר שריה דבליצקי בהסכמה ל'מעגלי צדק': "אע"פ כן אין להעלות על הדעת שהנוהגים לחומרא כשיטת רבינו תם ישנו את הנהגתם מכאן והלאה... ובעיקר מפני שגם הבנת מרן הבית יוסף בשולחן ערוך או"ח סימן רס"א ס"ב, היא להדיא כפי השיטה המקובלת, ולכן הס מלהזכיר מלנקוט מסקנות חדשות בענין למעשה...".

וב'שו"ת שבט הלוי' (חלק י, נא) כתב: "ומעכ"ת חידש בהבנת השו"ע דשיטתו כהר"ת או"ז, דכשאין החמה נראית בראשי ההרים זה כבר התחלת סוף שקיעה, א"כ לדרכו מתחלת השקיעה דהוא לר"ת כשעה לפני זה עדין השמש באמצע הרקיע נוטה למערב ומאירה לארץ כאשר עינינו רואות, א"כ איך כ' בשו"ע מתחלת השקיעה שאין השמש נראית בארץ, הלא נראית בארץ בהרחבה, גם איזה הכרת שקיעה נראית באמצע הליכה במערב כשכל הזמן מאירה כהלכה, ועוד הרי כ' ר"ת דמתחילת השקיעה החמה נכנסת בעובי הרקיע, וזה מתפרש היטב רק לשיטת רוב הראשנים בדעת ר"ת דנעלמה מעינינו, ועדין מאירה קצת עד סוף השקיעה צאת הכוכבים כשעברה כל עובי הרקיע... ואיך נפרש דעת השו"ע כשיטה שאינה מביאה כלל בספר בית יוסף או"ח סי' רס"א...".

ובזה יובן פסק השולחן ערוך הלכות מילה (יורה דעה, רסב): "אם נולד כשהיו נראים ברקיע כוכבים קטנים מאד, יש לסמוך על הכוכבים לספק למול למחרת כיון שלא היה לא שבת ולא יום טוב ואף על פי שהיה הרקיע מזהיר כעין אורה של יום. אם לאלתר כשהוציא הולד ראשו תוך לפרוודור נראו ג' כוכבים בינונים, יש לסמוך עליהם שהוא לילה, אפילו הוא למחר שבת, אבל אם שהו אחר כך אם רואות ויהא נימול לח' אפילו אם יארע בשבת".

והקשה שם רעק"א בשם ליקוטי פרי חדש, דבסעיף הראשון מבואר שכוכבים קטנים מאד אין עושים כי אם ספק לילה ולא לילה ודאי, ובסעיף השני מבואר שאפילו כוכבים בינונים

הוא כן, והפריך שיטה זו כי אינו יכול להיות כדבריהם.

ג. וכן היא להדיא דעת הגר"א בביאור שיטת רבינו תם, כמו שכתב (אורח חיים רסא, ב):

...וכל זה הוא לשיטת התוספות הנ"ל, אבל ליתא, דאם כן מעלות השחר עד הנץ - שוה

השמשות מתחיל משעה שהחמה שאינה נראית עוד, והולך עד כדי ג' רבעי מיל ולאחר מכאן הוי לילה גמור, ואין זה נכון כי בפ"ק דברכות פסקינן שעד צאת הכוכבים מקרי יום... הרי שהיה ברור אצלו שלדעת רבינו תם אין בין השמשות מתחיל משעה שהחמה אינה נראית עוד, ורק לדעת היש מפרשים

הדפסה

עושים לילה ודאי ולא רק ספק, ולכאורה כוכבים קטנים הם הוכחה ברורה יותר ללילה מכוכבים בינונים.

ותירץ רעק"א דהתילוק ביניהם הוא אם הרקיע מזהיר או לא, דכל זמן שהרקיע מזהיר כעין אורה של יום אפילו כוכבים קטנים מאד אין עושים ודאי לילה, אבל אם אין הרקיע מזהיר כלל גם כוכבים בינונים עושים ודאי לילה.

על אף שהש"ך (שם, ט) דרך אחרת יש לו ליישב שני דינים אלו, דרך כוכבים קטנים מאד אין מועילים לעשות ודאי לילה באופן שהרקיע מזהיר, אבל כוכבים בינונים מועילים; מכל מקום קשה עליו, דאדרבה הרי ידוע דכוכבים קטנים הם סימן יותר חזק ללילה מאשר כוכבים בינונים, וכמו שהקשה עליו ב'שו"ת שאילת יעבץ' (חלק ב, צו): "ואשתביש, דאיברא אפכא הוא ודאי כדגרסינן בפרק במה מדליקין... אמנם השו"ע נתן לו לש"ך מקום לטעות... שסמך עליו מבלי שיהרהר אחריו ויחקור אתר המקור בגמרא...".

וה'חכמת אדם' (כלל קמט, ח) מפרש את כוונת הש"ך, דאם הרקיע מזהיר אף שנראים הרבה כוכבים בינונים הוא יום ודאי, אבל אם נראו גם כוכבים קטנים מאד אז שוב אנו מסופקים שמה הוא לילה, אבל ודאי לילה לא יתכן רק אם אין הרקיע מזהיר כעין אורה של יום כלל.

ולפי דעת הלומדים הנ"ל צריך ביאור - האך יתכן לקבוע דין כזה שכל זמן שהרקיע מזהיר כעין אורה של יום אי אפשר להיות ודאי לילה, כאשר יום יום אנו קובעים את הלילה בצאת ג' הכוכבים הראשונים כאשר הרקיע עדיין מזהיר בתוקף, ולא רק כעין אורה של יום, כמש"כ הגר"א - 'שנות אליהו' (תחלת מסכת ברכות): "...דהא עינינו רואות שביציאת ג' כוכבים עדיין האור גדול במערב, אלא על כרחך צאת הכוכבים דהתם היינו שקיעת עמוד האחרון, דאז כבר מתראים כל הכוכבים, דקודם לכן הלא הכוכבים שבמקום העמוד האחרון אינן נראים, וגם הכוכבים מאז אינם נראים עד שישקע כל האור שבמערב...". הרי שבשיעור ג' רבעי מיל אחר שקיעת התמה עדיין האור גדול, והאך פוסק השו"ע שכל זמן שהרקיע מזהיר כעין אורה של יום [ולא "אור גדול" של יום, כמו שכתב הגר"א, רק "כעין אורה של יום"], עדיין הוא ספק יום, אלא ודאי שדעת השו"ע שלילה הוא בגמר הנשף שהוא ד' מיל אחר שקיעת התמה כאשר שוקע עמוד האחרון של האור במערב.

אלא ודאי שרק כשיעור ד' מיל אחר שקיעת גוף התמה הוא זמן התחלת הלילה הודאי, ואז באמת כבר נגמר אורה של יום [בימים בינונים של ארץ ישראל וכלל], ואם כן מיושבים ב' פסקי השו"ע אהדדי.

כמן השקיעה עד צאת
הכוכבים, ובאמת אינו כן
כמ"ש לעיל, והחוש מכחיש
לכל רואה, שמעלות השחר הוא
שיעור גדול הרבה מאד על
צאת הכוכבים אחר השקיעה...

הרי שלפי שיטת התוספות יוצא
דמשקיעת החמה עד צאת הכוכבים
הוא ד' מיל, ולא רק ג' רבעי מיל נכמו
שכתבו הלומדים הנ"ל, ועל זה כתב
הגר"א ובאמת אינו כן, דהיינו שאינו
כשיטת רבינו תם, אלא שהאמת הוא
שיש רק ג' רבעי מיל אחר שקיעת
החמה; ואין ספק שאם הגר"א היה
יכול ליישב את שיטת התוספות לפי
המציאות ולפי שיטתו היה עושה כן,
ולא היה מניח את זה להלומדים הנ"ל.

ד. כן דעת מהר"ם אלשקר,
ומהר"ל מפראג, וסידור הרב בעל
התניא, ומהרש"ג, וכל גדולי
האחרונים שחלקו על שיטת רבינו תם;
ובודאי אם היתה קיימת אפשרות
לפרש גם את שיטת רבינו תם כפי
שיטתם הרי היו הם כותבים כן, ונמצא
מדבריהם ברור שאין שום דרך ליישב
את שיטת רבינו תם לפי שיטתם.

ה. כן מצאנו דברים מפורשים
בדברי השואל בשו"ת מהרי"ל
החדשות (סימן לא) שכתב כן:

באטליה של רומי הורה אחד
מן המורים שלאחר שקיעת
החמה - ר"ל לאחר שנסתר כל
החמה מעינינו - אפי' שעומד

בראש הכרמל - אני קרי תחלת
שקיעת החמה, ושיעורו עד סוף
שקיעה ג' מילין ושליש או
רביע, ולפירוש רבינו תם הוי
יום גמור ומתיר במלאכה בערב
שבת... ואני תמהתי על זה מאד
שמקל באיסור מיתת בית דין,
וקצת היה נראה לי דאיי'
מגמרא פרק ב' דשבת ופסחים
דרבותינו תלו שיעור שקיעת
החמה בראות העין כשהחמה
מתחלת שקיע' ולהחסר מעט
מעט מראות עינינו, לכן מו'
תאיר עינינו בדבר זה, כי ע"פ
התכונה אי אפשר לומר
שתחילת השקיעה היינו לאחר
שכל גוף החמה נסתר מעינינו,
עכ"ל השואל שם, [ותשובת המהרי"ל
על שאלה זו נאבדה מן הכת"י].

הרי שמורה אחד מאיטליה הורה
בפירוש שרק אחר שקיעת כל גוף
השמש מן הארץ מתחילה "תחילת
שקיעה" לדעת רבינו תם, שמאז יש
שיעור ג' מיל ורביע עד התחלת בין
השמשות, והשואל הזה חלק על אותו
מורה רק בכך שתחילת שקיעה הוא
כאשר גוף השמש מתחלת להחסר
מעט מעט [דהיינו תחילת שקיעת גוף השמש
מן הארץ], אבל לא עלה על דעת אחד
מהם לפרש שתחלת שקיעה הוא
כאשר השמש עדיין באמצע השמים -
ג' מיל ורבע לפני שקיעת גופה; נמצא
שהבנה בשיטת ר"ת היתה באופן
הפשוט והמקובל.

מיל אחד כך מכסיף גם העליון
והוי לילה ודאי...

ז. כמו כן מאות הפוסקים במשך כל הדורות שהעתיקו את שיטת רבינו תם בענין בין השמשות, כל אחד כלשנו, בין אלו שהזכירו ד' מיל אחד שקיעת החמה, ובין אלו שכתבו ג' רבעי מיל לפני צאת הכוכבים [כמבואר במדור 'השיטות' תלויה א ותלויה ב] - לא אישתמיט לאף פוסק אחד שיכתוב שהתחלת בין השמשות לדעת רבינו תם הוא משקיעת גוף החמה, ואדרבה רובם כתבו בפירוש שאין בין השמשות מתחיל עם שקיעת גוף החמה, אלא ג' רבעי מיל לפני צאת הכוכבים, הרי שביארו את שיטת רבינו תם דלא כדעת הלומדים הנ"ל.

מכל זה נראה ברור שהדברים הנ"ל לא ראויים להאמר בבית המדרש, כי הם סותרים את דברי הראשונים והאחרונים⁴⁶⁴.

ו. כן מבואר בחידושי הר"מ קאזיס (מסכת שבת סוף פרק ב) שביאר שיטת רבינו תם בהרחבה, ובתוך דבריו כתב ש"שקיעת החמה" לדעת רבינו תם מתפרשת על שקיעת האדמימות, [רק שנשאר עוד אדמימות חלשה מאד במשך שיעור פלגא דדנקא במיל], וכך הוא כותב:

ומשתשקע דאמרינן הכי אינה שקיעת החמה תחת האופק, אלא היינו שקיעת האודם הנשאר אחר כך עד שלא ישאר אור רק לצד מערב, שהוא לבדו מאדים ומאיר, ואז מתחיל זמן בין השמשות לרבה, וזה שאמרו כל זמן שפני מזרח מאדימין דהיינו מערב, כמו שפירשו בגמרא, ולשעה קלה מכסיף התחתון לצד מערב והעליון עדיין מאיר, ואז מתחיל בין השמשות אליבא דרב יוסף, ובשיעור שני שלישי

464. כמו שכתב ב'בינה לעתים' שב'דברות יעקב' (מאמר א פרק י עמוד רעח): "אחר הדברים האלה, ראיתי לנכון לבאר דברי ר"ת, להוציא מלבן של איזה טועים בפירושו באומרם מעולם לא אמר ר"ת דארבע מילין בתר דנכסית החמה מהעין יממא הוי, אלא ג' רבעי מיל בתר דנכסית החמה מהעין לילה גמור הוי... ויאמר יעקב מריש לא בעינא לעלות על הדעת, וק"ו להעלות על הכתב, דברים בטלים כאלו, אשר מתוך דברי ר"ת ועשרות רבותא קמאי מבואר דזה שטות והבל, ואף גם זאת כל רבותא בתראי כמה עשרות אשר כל בית ישראל נשען עליהם, הבינו דברי ר"ת כדבעי, ולא על על דעתם שטות זו, ומי הוא זה ואיזה הוא אשר מלאו לבו לעשות כן...".

ובמכתבו של הגאון בעל 'שבט הלוי' שליט"א, הנדפס ב'אפריון תתנים' החדש (סימן י עמוד י) דחה את שיטת הלומדים הנ"ל, וכך הוא כותב בתוך דבריו: "וכ"ת ביקש ממני לשום עין על דברי כבודו סי' ט"ז, ברורים בשיטת ר"ת והשו"ע בענין שקיעה וצאת הכוכבים, ומע"כ חידש בהבנת השו"ע דשיטתו כהר"ח או"ז דכשאין החמה נראית בראשי ההרים זה כבר התחלת סוף שקיעה, א"כ לדרכו מתחלת השקיעה דהוא לר"ת כשעה לפני זה, עדיין השמש באמצע הרקיע נוטה למערב, ומאירה לארץ כאשר עינינו רואות. אן א"כ איך כתב בשו"ע מתחילת